

Руда Н., канд. філол. наук, асист.
КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

КАТЕГОРИЯ ДЕМИНУТИВНОСТИ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ (ФОРМАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

В статье исследуются способы и средства выражения категории деминутивности в украинском языке, анализируется формальная структура и особенности семантики ее выразителей.

Ruda N., PhD, Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE CATEGORY OF DIMINUTIVITY IN UKRAINIAN LANGUAGE (FORMAL-SEMANTIC ASPECTS)

The article investigates the ways of representation of category of diminutivity in Ukrainian language, analyzes the formal structure and features of the semantics.

УДК: 81'373.611/.43

О. Строкаль, канд. філол. наук, асист.
КНУ ім.Т. Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ АФІКСАЛЬНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ОКАЗІОНАЛЬНИХ ВЕРБАТИВІВ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ВОЛОДИМИРА КОЛОМІЙЦЯ ТА ПАВЛА МОВЧАНА

У статті досліджено питання індивідуально-авторського афіксального словотворення вербативних лексем у мові поезій Володимира Коломійця та Павла Мовчана. Вивчено механізми деривації дієслівних похідних та проаналізовано їх функції в поетичному ідіолекті митців.

Ключові слова: ідіостиль, вербатив, okazіональне слово, твірна база, словотвірний формант.

Словотвір українських дієслів є складною словотвірною системою, у якій взаємодіють різноманітні способи й засоби формування похідних лексичних одиниць. І хоча порівняно з іменниками й прикметниками дієслівних одиниць-новотворів у поетичному доробку Володимира Коломійця та Павла Мовчана значно менше, проте особливості використання словотвірних формантів у процесі деривації вербативів потребують ґрунтовного аналізу.

Серед способів афіксального словотвору індивідуально-авторських дієслівних неолексем виділяємо три основні: суфіксальний, префіксальний та конфіксальний. Суфіксальний спосіб деривації репрезентовано в поетичній мові обох митців похідними із суфіксами **-и-** та **-і-**. Суфікси **-ев-і-** функціонують переважно у новотворах В. Коломійця, **-ав-і-** та **-ува-** подибуємо в неолексемах П. Мовчана. Префіксальний словотвір представлено формантами **ви-**, **за-**, **на-**, **пере-**, які мають однакову частотність використання обома поетами; також у неолексемах В. Коломійця доволі активно функціонує префікс **од-**, у П. Мовчана – префікси **в-**, **від-**, **про-**, **роз-**. Досить поширеними є індивідуально-авторські деривати, утворені за допомогою біморфем. Так, у поезії обох митців продуктивними є конфікси типу **ви-... -с'а**, **з-... -і-** (**-и-**), **роз-... -ува-**, **... -с'а** та **-и-... -с'а**. У словотворі В. Коломійця активно репрезентовано циркумфікси **пере-... -ну-**, **по-... -і-**, **при-... -и-**, **про-... -и-**, **роз-... -и-**, у П. Мовчана маємо **в-... -и-... -с'а**, **ви-... -н/ува-**, **ви-... -ува-**, **... -с'а**, **від-... -с'а**, **з-/без-... -с'а**, **о-... -і-**, **о-/без-... -і-**, **пере-... -с'а**, **під-... -ува-**, **роз-... -с'а**, **с-... -ну-** тощо.

Суфіксальним способом дієслова утворюються переважно від основ іменників та дієслів. У поетичній мові досліджуваних авторів більшість із новотворів є десубстантивами, які уживаються в текстах з метою номінації дій, певним чином пов'язаних із тим, що названо твірною основою [9, с. 375].

Так, суфікси **-ав-і-** у **відіменниковому** дериваті "іскравити" вказують на набуття предметом чи явищем певних зовнішніх ознак: *Спалахує останнім соком зелень, / Так наче хоче очі задобрить / облудним сві-*

тлом, полиском сталевим, / що іскравіє, міниться щомить. / То бризне враз, то нагло відвологне, / то пронесе метеликів разок, / аби почули, як дерева стогнуть [8, с. 56].

Суфікси **-ев-і-** у **відіменниковій** неолексемі "осеневіти" також є носіями семантики "набуття ознаки", проте містять додаткову вказівку на уподібнення до явищ природи, названих мотивуючою основою, пор.: *Холодний Яр – / забутий жар / в лісах прадавніх тліє. / Пливають-стоять байдари хмар, / мов сон... Осеневіє. / Іскрить підлісок... / Пустка й шир.* [5, с. 16].

Суфікс **-и-** у **відіменникових** похідних (*зигзичити, крочити, хвилити, каруселити, калюжити, лунити*) моделює семантику "робити те, що названо мотивуючою основою", пор.: *Ще в Путивлі ти зигзичила за мною – / так, за мною / – Ярославно ти моя* [4, с. 50]; *Зурочить. Ходою хиткою крочить. / І гірко їй тішитись жертвою...* [5, с. 55]; *Смертний бій... / останній? / Мов з-під мушки – обрій хвилить...* [3, с. 149]; *Впаде співанка, як п'ятак, / і піде в звори каруселить, / удариться об ребра скелі, / мов риба, спіймана у сак* [7, с. 50]; *Ручай калюжив через двір / і важко, майже неможливо, / було робить собі кораблик...* [7, с. 36]; *То ж так пророчисто і чисто / воно лунить і, мов жеврінь, / з середини світлує тінь, / що поїть хмільно бандуриста* [7, с. 14]. У новотворі "огромити" зазначений формант реалізує семантику "наділяти тим, що названо мотивуючим іменником" – *Потік зникає, зникає, його було нам мало. / Він піну полишив, зламав місток і кладку, / до губ луску пришив, дрібнесеньку – / на згадку... / І слух нам огромив і звабив у дорогу, / і глину простелив під босі наші ноги* [8, с. 58]; у **відіменниковій** неолексемі "ласкавити" суфікс **-и-** містить значення вказівки на певні дії, властиві тому, що має ознаку, названу мотивуючим прикметником – *Попіл холодний – відсутність затишку, / миша ласкавить підбрану кришку* [7, с. 82].

Суфікс **-і-** у **відіменникових** дериватах (*глибіти, металіти*) моделює семантику набуття ознак того, що названо мотивуючим іменником, наприклад: *Лиш думи пахнуть, лиш димлять могили. / Дніпро глибіє, бо в душі тече* [5, с. 45]; *І попеляста плоть поволі мета-*

ліла, / і жилка, мов струна, на скроні ледь бриніла... [8, с. 99]; у неолексемі "житити" спостерігаємо номінацію процесуальної ознаки за подібністю її вияву до того, що названо мотивуючим іменником, пор. – ... очі розплющені широко, / з золотим каламутом, / що піднімається з глибини. / Тихо коса на подушці житіє... / До вікна – головою світлою. / Там метелики теїст завели, / та такий!... Спала дівчина, тонкочутлива, як мембрана... [4, с. 82].

Суфікс **-ува-** надає відіменниковим дериватам значення "наділення тим, що названо твірною основою" (знакувати, значувати, точкувати): *...поглядом, слухом було не вгадать, / де знакувала землю печать [8, с. 50]; / крастись так попід тинами, / і кров'ю двері значкувать / і класти плями п'ятипалі... [7, с. 70]; ... і сунуть за обрій, шерхлюючи зазубні лісу, горбаті хмарини, / і голос юрливий точкує ретельно повітря навколо... [8, с. 59]; та значення "бути тим, що позначено мотивуючою основою" (світлувати) – *Воно лунить і, мов жеврінь, / зсередини світлує тінь, / що поїть хмільно бандуриста [7, с. 14]. У відприкметниковій словоформі "опуклювати" суфікс -ува- виступає носієм семантики "робити таким, як визначено мотивуючим прикметником", порівняймо: *Ти каменя взяв, він зростає на очах, / щохвилі опуклював міццю долоні... [8, с. 77].***

Зауважимо, що семантика префіксів характеризується більшою відокремленістю, окресленістю та стандартністю, ніж значення суфіксів [2, с. 22]. Зокрема, префікс **в-** надає віддієслівним похідним "влатати", "внизуватися" і "врубцюватися" семантики завершеності дії чи переміщення всередину чого-небудь за допомогою дії, названої мотивуючою лексемою, порівняймо: *І наші віддзеркалення щербаті / дотоді будуть у воді мішати, / допоки річку не влатас лід, / голки все змиють, зарубцюють світ [8, с. 100]; Цієї ж миті внизувались стріли / у отвори розширених зіниць [8, с. 118]; Непритомні вуста витискають краплину, / і сама по собі нитка гапти кладе, / чорний хрестик прошивсь, врубцювався / безпричинно, / наче випікс в лощині грудей [8, с. 49].*

Віддієслівні оказіоналізми, утворені з використанням префікса **ви-**, містять семантичну вказівку на рух назовні, шляхом виконання дії, названої мотивуючим словом (виструмувати, виневолити) та вказівку на ретельність виконуваної дії (виторкати) – *Настіж прочинено чорні дерева – / з пам'яті лісу виструмус дух: / зубри і тури, мамонти древні / в поле пливають, проминаючи слух [8, с. 126]; / виневолие із борідки він бджолу: лети, / золото! [4, с. 110]; Все посаджено тут клопйткими твоїми руками, / кожну бубочку виторкала пучками [4, с. 25].*

Префікс **за-** надає віддієслівним індивідуально-авторським утворенням В. Коломійця та П. Мовчана (заповіститися, ззорювати) семантики початку дії – *Зійшло, непам'яттю розмилось / вчорашнє, літнє, нетривке. / І пахолодь заповістилась [7, с. 107]; В матусях, си-нах відгукнуться ген-ген... / В дівочих сльозах ззорюють [5, с. 129].*

Префіксальна морфема **на-** у віддієслівних похідних (насльозити, нахилитатися, навідтворити) моделює значення надмірного виконання дії, названої мотивуючим дієсловом: *Насльозило, навіяло – шаром ропи затягло... / День, наче віяло, склався у смужку – як не було [6, с. 147]; Нахилитались під вікном / березові сережки... [8, с. 120]; / навіть гірш – / навідтеорять чого попало [5, с. 71].*

Префікс **од-** у віддієслівних неолексемах Володимира Коломійця "одпахнути", "одтішити" містить семантичну вказівку на завершеність процесуальної ознаки, зазначеної в мотивуючій лексемі, пор.: *Насін-*

*ням усяким одпахло в сінях, / кувала зозуля в гаю, та скупо [5, с. 100]; *Нас – кволих і мертвих – одишуть, одтішать. [5, с. 61].**

Віддієслівні деривати "розкресати", "розсмугувати" та "розторочитися" утворено за допомогою багатозначного префікса **роз-**, який моделює значення "знищення зробленого" [1, с. 221], роз'єднання, роздроблення предмета на частини за допомогою дії, позначеної мотивуючим дієсловом, проте у неолексемі "розпрочинитися" зазначений афікс указує на різновекторність дії, порівняймо: *Ніби шаблюки простір списали, / ніби мене розкресали в дим [7, с. 57]; Як видобуть? Три шкури здерти, розсмугувати для труни. / За сим мовчанням за упертим сховалась пика сатани... [7, с. 14]; ...розторочися, зашиєсь в бур'янець, / змиєсь сльозою, зійди нанівець... [8, с. 50]; Розпрочинилися вуста – / і вийшов звук іржавий, / бо битись в кігтях перестав / співучий надто жайвір [7, с. 77].*

Префікс **пере-** у девербативній неолексемі "перебгати" містить вказівку на інтенсивність дії, а в новотворі "перенаректи" – на певний повторний характер процесуальності – *Іду, щоб з яблук вицідить дозрілля, / думки губами перебгати в слова [7, с. 39]; *Ті "культуртрегери" районного масштабу / обмудрували – перенарекли, / мов прирекли... [4, с. 108].**

Віддієслівні індивідуально-авторські похідні, утворені за допомогою префікса **про-**, містять семантичну вказівку на спрямованість дії крізь те, що названо мотивуючим словом, порівняймо: *Треба глиб мерщій проноурить, / щоб до зірки змірять путь... [8, с. 73]; *Волосся всякне, мов коріння, / в жагучий, всеприймучий грунт / і прокільчиться в небо рієно / шаблук зеленелезих жмут [7, с. 49].**

Префікс **від-** у віддієслівному дериваті "відхилитатися" вказує на повноту, завершеність дії – *Сніг збіг, / відсніжився назад, / відхилиталася галузка... [7, с. 63].*

Значну частину індивідуально-авторських дієслівних новотворів у поетичних текстах В. Коломійця та П. Мовчана утворено з використанням конфіксів. Зокрема, серед моделей словотворення представлені такі: префікс **ви-**, іменникова основа, суфікси **-н/ува-**, **-ува-** (репрезентовано семантичну вказівку на ретельне виконання дії) – *... в цей час вишнева літургія / вибожнює життя святе [7, с. 22]; З роду у рід, з лона у лона / слово предвічне – не однотонне / входить миттєвістю в обшири часу, / кожна зелена вилунює басом... [7, с. 82]. За допомогою дериваційної моделі "префікс **ви-**, іменникова основа, суфікс **-ува-**, постфікс **-с'а**" П. Мовчан творить вербатииви із вказівкою на поступовість виконання дії – викраплюватися (*Усоте я – в одне і те ж провалля / не падаю: викраплююся ееть... [7, с. 29].* Значення однократності дії репрезентовано похідним дериватом схилитнутися, утвореним за словотвірною моделлю префікс **с-**, дієслівна основа, суфікс **-ну-** (*Гень, тільки верхечки трави схилитнулись, / зенацька колони угору знялись... [8, с. 40].**

У неолексемі вплотужнитися, утвореній за словотвірною моделлю префікс **в-**, прикметникова основа, суфікс **-и-**, постфікс **-с'а** подибуємо вказівку на інтенсивність виконання певної дії, порівняймо – Вплотужнилась вода – *уже й не перейнять, / припала до землі її важка печать [8, с. 58].*

Семантика доцентрового вектора руху ("руху до") реалізована в неолексемі прикрилити, утвореній за словотвірною моделлю префікс **при-**, іменникова основа, суфікс **-и-** – *Когось нема, / прийде хтось, / прикрилит щось, проквітить... [4, с. 70].*

Деякі біморфемні (з-/без- ... -с'а, о-/без- ... -и-, пере- ... -с'а та роз- ... -с'а) надають авторським неолексемам семантики втрати, зміни певних властивостей і характери-

стик, значення перетворення на іншу якість – **Збезважся, виструнчись і ти, / візьми трой-зілля в пучки** [7, с. 109]; ... **обезтілесніли, легенькі, мов відлунок, / лягли в ногах повільненько заснули далекі ночі проминулі...** [8, с. 110]; **О, скільки ж я слава, якщо перебарвється світ!**... [8, с. 95]; **І, поринаючи в глиbokість / терпіння тихого, сміялась, / бо розтеслялася зів'ялість / і ширивсь дифузійно згин** [7, с. 15]. Семантика переходу з однієї якості в іншу в значенні "анулювання результатів певної дії" прозора репрезентована в дериваті **розмогилити**, утвореному за моделлю префікс **роз-**, іменникова основа, суфікс **-и-** – **І доля ж нам - / землю навік розмогилить, / щоб вже од недоли – ані сліда** [3, с. 41];

Індивідуально-авторські дієслівні **девербативи** та **десубстантиви**, утворені за допомогою конфіксів **ви-... -с'а, від- ... -с'а та пере- ... -ну-** є носіями процесуального значення завершеності, повноти дії, порівняймо: **Виколядується щастя? / ... хоч вербам рясту** [5, с. 39]; **Сніг збіг, / відсніжився назад, / відхилиталася галузка...** [7, с. 63]; **І думка вколе: / за гарбузами, за картоплею / не видно, бідні люди, вашій хаті обрїю, / і переспрагли, і зів'яли в ній пісні** [3, с. 148]. Протилежну означеній семантичну вказівку на частковість реалізації певної дії надає неолексеми **підцинобрювати** конфікс **під- ... -ува-** – **... скачуть сороки по чистому обрусі, / щедрість твою вихваляють не вихвалять... / Ти підцинобрюєш крила їм щіткою** [7, с. 101].

Похідні **десубстантиви** й **деад'єктиви** неолексеми, у складі яких наявні словотвірні циркумфікси **о- ... -і-, з-... -і-** та **по- ... -і-** мають значення "зробитися (стати) тим, або ж набути властивостей того, що названо мотивуючою основою", пор.: **Відлунок округляв'є / (чи золотий горіх?), / і раптом забіліє / на Овера сніг, / сніг** [7, с. 65]; **В солодкому закладено гірке... Весній – / щоб зосенить... Все плине без упину** [4, с. 133]; **Умиєшся водою ластів'ячою – / із ластівками. / Та й так поластовій, мене ждучи** [5, с. 147]. У новотворі **зрожевити** (словотвірна модель: префікс **з-**, **прикметникова основа**, суфікс **-и-**) простежуємо реалізацію семантики набуття певної якості об'єктами під впливом зовнішніх чинників (**Ожинний жур, іржа ожинна / зрожевили тужаву цвіт, / і нижуться на віть краплини, / щоб вчасно радістю доспіть** [7, с. 16]).

Відіменникові та **віддієслівні** авторські утворення із конфіксами **роз-** ... **-ува-** ... **-с'а** та **про-** ... **-и-** містять семантичну вказівку на характер поширення дії в певному просторі – **Як божевільні ластівки, розшугуються очі...** [5, с. 149]; **Слух розплощується по землі, / печатається гербованим копитом...** [7, с. 80]; **Пронеслось. / Прогуло. / Прокопитило. / Накостричило** [4, с. 67].

Строкаль А., канд. філол. наук, ассист.
КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ОСОБЕННОСТИ АФФИКСАЛЬНОЙ ДЕРИВАЦИИ ОККАЗИОНАЛЬНЫХ ВЕРБАТИВОВ В ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ ВЛАДИМИРА КОЛОМИЙЦА И ПАВЛА МОВЧАНА

В статье исследован вопрос индивидуально-авторского аффиксального словообразования вербативных неологизмов в языке поэзий Владимира Коломийца и Павла Мовчана. Изучено механизмы деривации производных глаголов и проведен анализ их функций в индивидуальном стиле поэтов.

Strokal O., PhD, Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE FEATURES OF INDIVIDUAL-AUTHOR'S AFFIXAL WORD-FORMATION NEOLOGISMS-VERBS IN VOLODYMYR KOLOMIJETS'S AND PAVLO MOVCHAN'S POETIC TEXTS

In article the question of individual-author's affixal word-formation neologisms-verbs in Volodymyr Kolomijets's and Pavlo Movchan's language poetic is investigated. The mechanisms are examined of a derivation of derivative verbs and the analysis of their functions in individual style of writers.

Суфіксально-постфіксальний спосіб словотвору представлений у поезії Павла Мовчана і Володимира Коломийця словоформами, які містять у своєму складі суфікс **-и-** та постфікс **-с'а**. **Відіменникові** деривати із суфіксом **-и-** й постфіксом **-с'а** (**броститися, квітитися, рубінитися**) виражають значення "покриватися, набувати форми чи кольору того, що названо мотивуючою основою", пор.: **Як складно це. Як просто це! / Сад наших планів броститься** [3, с. 11]; ... **коліями світиться / битий шлях, / пролісками світиться / квітень на полях** [3, с. 43]; **Ой, рубіняться краплі на персах бентежних... / Хвилі стан охопили, хвилі, – мов неживі, / То ж бо хвилі принишкли / перед Богом пожежі** [7, с. 45].

Відприкметникові утворення із зазначеними конфіксами мають семантику вияву ознаки, названої мотивуючою основою – **Каламутний тале сніг, / і прозориться весна** [4, с. 113]; **Вживаючись в ество чуже, / він вільно в об'ємі просторивсь, / влягаєсь у тіло...** [7, с. 76]. У неолексемі **"незграбитися"** спостерігаємо можливість деривації як від іменникової, так і від прикметникової твірних основ, порівняймо – **... і кидали зневажливо в мій бік: / – Незграбитися на вітрі чоловік** [8, с. 114].

Таким чином, прості індивідуально-авторські дієслівні неолексеми порівняно з іменниковими та прикметниковими менш поширені в поетичній мові Володимира Коломийця та Павла Мовчана. Однак похідні вербативи, утворені конфіксальним способом деривації, представлені дуже яскраво у мові поетів. Біморфемі, використані митцями, збагачують значення авторських неологізмів, а відповідно й художній контекст новими поетично-образними семантичними відтінками.

Список використаних джерел:

1. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
2. Клименко Н.Ф. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови / Н.Ф.Клименко, Є.А. Карпіловська. – К. : Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, 1998 – 161 с.
3. Коломієць В.Р. День творення : Лірика. / Володимир Коломієць. – К. : Радянський письменник, 1975. – 175 с.
4. Коломієць В.Р. Поміж чуттями і дивами : Поезії. – К. : Радянський письменник, 1969. – 143 с.
5. Коломієць В.Р. Семигори. – К. : Дніпро, 1990. – 420 с.
6. Мовчан П.М. Вибрані твори. Поезія. – К. : Просвіта, 2008. – 536 с.
7. Мовчан П.М. Збір. тв. : У 3 т. – К. : Вид. центр "Просвіта", 1999. – Т. 1: Голос: Поезії. – 639 с.
8. Мовчан П.М. Сіль : [поезії]. – К. : Дніпро, 1989. – 381 с.
9. Современный русский язык: учеб. для студ. высш. навч. закл. / под ред. Белошапковой В.А. – М. : Высшая школа, 1989. – 800 с.

Надійшла до редколегії 12.09.2012